

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رہبافت**

سال چهاردهم، شماره ۵۰، بهار ۱۳۹۹
صفحه ۲۳ تا ۴۴

اثر بخشی آیین‌ها و مناسک بر قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران (با تأکید بر فرهنگ عاشورا)

عبدالحمید افراخته / مربی، گروه علوم اجتماعی (علوم سیاسی)، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
abdolhamidafrahkhteh@gmail.com

زهره نوروژی / مربی، گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
z_norozi56@yahoo.com

چکیده

یکی از مفاهیمی که در دوران اخیر دچار تحول معنایی شده است، مفهوم قدرت می‌باشد. گذار مفهومی قدرت از حوزه سخت‌افزاری به حوزه نرم‌افزاری، امروزه مورد توجه کارگزاران سیاسی کشورها واقع شده است. حصول به جنبه نرم‌افزاری، قدرت شرایط خاص خود را می‌طلبد که نوع فرهنگ سیاسی یکی از لوازم اصلی برای تحقق هدف مذکور است، بنابراین یکی از متغیرهایی که نقش مهمی در تقویت قدرت نرم یک کشور ایفا می‌کند، نوع فرهنگ سیاسی است. مشروعیت سیاسی، یکپارچگی و توان سیاست‌سازی از ارکان اصلی قدرت نرم در بعد داخلی به شمار می‌آید و این مسئله خود ریشه در نوع فرهنگ سیاسی یک جامعه دارد. انقلاب اسلامی ایران ساختار فرهنگی منحصر به فردی را داراست که آن را از تمامی انقلاب‌های جهان جدا می‌کند این انقلاب بر پایه فرهنگ عاشورا در باورهای عمیق مذهبی و فرهنگی مردم ایران ریشه دارد و از طریق آیین‌ها، مناسک و بزرگداشت‌ها بازتولید می‌شود. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های انقلاب اسلامی، که پایه‌گذار و تثبیت‌کننده این حرکت به‌نظیر مردمی شد، برگزاری آیین‌ها و مناسک عاشورا می‌باشد این پژوهش با روش تحلیل کارکردگرایی دورکیم، کارکرد آیین‌ها و مناسک عاشورا را بر یویایی و ارتقا قدرت نرم در استمرار حیات انقلاب اسلامی ایران، اثربخش و آیین‌های ملی و مذهبی و حضور مردم در این آیین‌ها و مناسک را به‌عنوان ظرفیتی برای تولید قدرت نرم، وحدت ملی و تجدید پیمان با انقلاب اسلامی می‌داند.

کلیدواژه: انقلاب اسلامی ایران، کارکردگرایی، قدرت نرم، آیین‌ها و مناسک، فرهنگ عاشورا.

تاریخ تأیید ۱۳۹۹/۰۲/۰۶

تاریخ دریافت ۱۳۹۸/۱۲/۲۰

مقدمه

کارکرد گرایان معتقدند انسان‌ها در مورد نیازها و رفع آنها، آگاهانه دست به خلق عنصر یا عناصر فرهنگی می‌زنند و آنها در مجموعه یک جامعه به ایفای نقش می‌پردازند که در نهایت کارکرد آنها بر همبستگی و انسجام اجتماعی می‌افزاید.

دورکیم نظریه پرداز جامعه به معنایی است که هستی آن ورای افراد و علاوه بر افراد است و به نوعی نظریه پرداز همبستگی اجتماعی است یعنی شیوه‌ای که در آن جامعه از رهگذر منطق، نظام‌های نمادین، هنجارها و ارزش‌های مشترک همبسته می‌شود. در چارچوب فکری او می‌توان جامعه را متشکل از وجدان جمعی و تقسیم کار و روابط گروهی دید (کرایب، ۱۳۸۲: ۱۵۵-۶۷ و دورکیم، ۱۳۹۳: ۱۲۲-۲۶). دورکیم وجدان جمعی را به گونه‌ای تعبیر می‌کند که همه افراد در آن سهیم هستند. هویت جمعی متبلور شده در وجدان جمعی، در شکل وفاق هنجاری تکوین پیدا می‌کند. آنچه یک فرد را به یک شخص اجتماعی تبدیل می‌کند چیزهایی است که او در آنها با اعضای دیگر گروه اجتماعی موافق باشد. هویت جمعی در یک نوع آن حالت یک وفاق مشترکی را دارد که با نمادهای دینی و آیینی همراه است. از نظر دورکیم در تمام جوامع یکپارچگی و اتحاد اجتماعی و فرهنگی از طریق وجدان جمعی، منطق مشترک اندیشه و اندیشیدن، عقاید مشترک، هنجارها و ارزش‌های مشترک به دست می‌آید (کرایب، ۱۳۷۸: ۱۵۶) هدفی که در آیین‌ها و آداب و رسوم و مناسک مذهبی در زمینه اتحاد ملی ایرانیان و انسجام اسلامی میان همه مسلمانان وجود دارد.

فرهنگ دینی و مذهب یکی از قوی‌ترین شاخص‌های قدرت نرم و نیروهای مؤثر در هر کشوری شمرده می‌شود. عامل فرهنگ و مذهب به عنوان یکی از ارکان قدرت نرم هنوز دلیل وجود و بقای بسیاری از کشورهاست (جردن و روانتری، ۱۳۸۱: ۱۷۱). فرهنگ مذهبی تشیع در ایران یکی از پایه‌های اساسی علت وجودی دولت-ملت ایران معاصر به شمار می‌آید (مجتهدزاده، ۱۳۹۰: ۳۳۹). ماهیت نظام جمهوری اسلامی ایران بر مبنای آموزه‌های اسلام و تأکید بر مؤلفه‌هایی مانند فرهنگ و ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اسلامی شکل گرفته است. این مسئله باعث ایجاد تفاوت اساسی با سایر نظام‌های مختلف در دنیا می‌باشد. بنابراین در مفهوم‌سازی اولیه از قدرت نرم که توسط جوزف نای ارائه شده است مؤلفه‌هایی مثل فرهنگ، دیپلماسی عمومی و ارزش‌های سیاسی و در نهایت مطلوب‌های سیاست خارجی بیان گردیده است (نای، ۱۳۹۰: ۴). اما منابع قدرت نرم اسلامی، برخلاف منابع غربی بر ارزش‌هایی چون ایثار، شهادت‌طلبی، معنویت‌گرایی، عدالت‌باوری، ولایت

مداری، حق‌گرایی و استقلال‌طلبی استوار است به گونه‌ای که ضمن ایجاد تحول فرهنگی در سطح داخلی بر روند تحولات خودباوری دینی و بیداری اسلامی در حوزه پیرامونی خود و جهان نیز تأثیرگذار بوده است. بی‌شک در میان عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران روحیه شهادت‌طلبی، مقاومت و ایستادگی در مقابل ظلم و ستم که بنام فرهنگ عاشورایی شناخته می‌شود، مهم‌ترین قدرت نرم فراملی شیعه و اسلام است. فرهنگ سیاسی به‌عنوان یک مقوله نرم‌افزاری، نقش مهمی در توسعه سیاسی و اجتماعی جوامع ایفا می‌کند، زیرا مطالعه و تحقیق درباره فرهنگ سیاسی، علاوه بر آنکه کلید فهم و تبیین ساخت سیاسی و ساختارها را به دست می‌دهد، از این لحاظ نیز مفید است که امکان مطالعه دقیق‌تر رفتارهای سیاسی بازیگران سیاسی را نیز فراهم می‌آورد (هاشمی مطهر و عودی، ۱۳۹۷: ۲). از طرف دیگر، فرهنگ سیاسی به معنای ایستارها و باورهای احساسی افراد نسبت به نظام و نخبگان سیاسی، نقش مهمی در افزایش قدرت نرم یک کشور دارد، زیرا یکی از مفاهیمی که در دوران اخیر دچار تحول معنایی شده است، مفهوم قدرت می‌باشد. گذار مفهومی قدرت از حوزه سخت‌افزاری به حوزه نرم‌افزاری، امروزه مورد توجه کارگزاران سیاسی کشورها واقع شده است. حصول به جنبه نرم‌افزاری، قدرت شرایط خاص خود را می‌طلبد که نوع فرهنگ سیاسی یکی از لوازم اصلی برای تحقق هدف مذکور است، بنابراین یکی از متغیرهایی که نقش مهمی در تقویت قدرت نرم یک کشور ایفا می‌کند، نوع فرهنگ سیاسی است. به اعتقاد کارشناسان، مشروعیت سیاسی، یکپارچگی و توان سیاست‌سازی از ارکان اصلی قدرت نرم در بُعد داخلی به شمار می‌آید و این مسئله خود ریشه در نوع فرهنگ سیاسی یک جامعه دارد. بر این اساس، سؤال اصلی مقاله حاضر این است که فرهنگ سیاسی عاشورا چه نقشی در میزان قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران دارد؟

۲. مبانی و چهارچوب نظری

۲-۱. کارکردگرایی

انتخاب چارچوب نظری مناسب، همانند تعریف دقیق موضوع پژوهش، یکی از شرایط ضروری هر پژوهش آکادمیک تلقی می‌گردد (کیوی و کامپنهود: ۱۳۸۴: ۸۹). از آنجایی که این پژوهش، درصدد روشن ساختن تغییرات اجتماعی مناسک دینی از جمله آیین‌های و مناسک عاشورا در ایران است، طبعاً نظریات تغییرات اجتماعی، قالبی متناسب و سازگار برای توضیح امر مزبور به نظر می‌رسد. «راد کلیف براون» و «برانیسلاو مالینوفسکی»، از منظر مردم‌شناسی، «زیگموند فروید» و «کارل گوستاو یونگ» از دیدگاه روان‌شناسی

اجتماعی، افرادی چون: «ماکس وبر»، «امیل دورکیم»، «کارل مارکس»، «آگوست کنت» و دیگران به عنوان صاحب نظران کلاسیک اجتماعی و «پیتر برگر»، «ژان پل ویلهم»، «رابرت کینگ مرتن» و «دیوید مارتین»، از جمله اندیشه‌وران معاصر هستند که موضوع دین را از بعد جامعه‌شناختی و کارکردی بررسی کرده‌اند (هاشمی مطهر و عودی، ۱۳۹۷: ۴). این دیدگاه به این علت اهمیت دارد که دین و مناسک آن را از این جهت مطالعه می‌کند که پیروانش را در یک اجتماع اخلاقی وحدت بخشیده و دربرگیرنده عنصر کارکردی است. با این نگاه، پدیده‌های دینی به طور طبیعی به دو مقوله بنیادی «باورها» و «مناسک» تقسیم می‌شوند. باورها دارای ماهیت اعتقادی و نگرشی هستند و مناسک، وجوه معینی از اعمال و رفتار را تشکیل می‌دهند. در دیدگاه جامعه‌شناختی، شناخت و بررسی دین، از مجرا و مسیر مناسک و مراسم آن صورت می‌گیرد (دورکیم، ۱۳۸۳: ۴۸).

در نظام‌های مذهبی، عملاً مجموعه‌ای از مناسک وجود دارد. دورکیم با اذعان به این موضوع، به این نکته اشاره می‌کند که نوعی سلسله مراتب میان انواع مناسک برقرار است. در هر جامعه‌ای، تعدادی از مناسک وجود دارند که از لحاظ همسانی و عمومیت، از مناسک دیگر متمایز هستند. محتوای این مناسک و عناصر و شخصیت‌های آن‌ها، موضوع مهم‌ترین احساسات و بعضاً منشأ مهم‌ترین باورها و رفتارها و حتی اشیاء و پیدایش رسوم هستند. در سلسله مراتب مناسک، بعضی از آن‌ها مهم‌ترین عامل و مجرای تثبیت وحدت اخلاقی و دینی قبیله و اجتماع به شمار می‌آیند؛ به ویژه مناسکی که به نوعی، همه اجتماع و بخش‌های آن و یا حداقل نمایندگانی از تمام بخش‌های آن در آن حضور داشته باشند (دورکیم، ۱۳۸۳: ۳۸۹). این مسئله با نوعی پتانسیل سیاسی در مناسک همراه است. مناسک به واسطه نوع هدفی که در نظام کلی مناسکی جامعه دارند و از سوی دیگر به واسطه این که می‌توانند برای مقاصد مختلف به کار روند و نیز چندین مراسم برای یک هدف باشند و در نهایت می‌توانند جای یکدیگر را بگیرند، نوعی پتانسیل سیاسی را در ذات خود ایجاد می‌کنند که سبب می‌شود نقش و جایگاه مناسک، در نهایت به «زیرویم آهنگ حیات اجتماعی» و وضعیت زندگی جمعی مؤمنان وابسته باشد. لذا از موقعیت یک مناسک در میان مردم، هم می‌توان به نظام مذهبی آن‌ها و هم به هدف اولویت‌مند برای آن‌ها از خلال مذهب پی برد. حتی تأثیر مناسک و دریافت از آن نیز به این آهنگ اجتماعی بستگی دارد.

مهم‌ترین مناسک مذهبی برای هر جامعه، لزوماً در کل تاریخ حیات مذهبی مؤمنان یکسان نمی‌مانند، بلکه متغیر هستند. از نظر دورکیم، مهم‌ترین مناسک و برترین آن‌ها،

مناسکی است که طی آن، اجتماع «احساس حادثری از خویشتن» به دست آورد (دورکیم، ۱۳۸۳: ۴۰۴). این احساس به‌طور نمادین، در شخصیتی متبلور می‌شود که نماد آن مناسک است. این احساس، امری عاطفی و ایمانی است و از خلال مناسک ایجاد می‌شود و تداوم می‌یابد (دورکیم، ۱۳۸۳: ۷).

عزاداری یکی از مهم‌ترین نمونه‌های این‌گونه مناسک است. دورکیم در بحث خود درباره مناسک عزاداری، آن را صورتی از مراسم جمعی می‌داند که در شرکت کنندگان در آن، «حالتی از جوش و خروش استثنایی» پدید می‌آورد. «حالت عاطفی خاصی» در گروه شکل می‌گیرد که شدت و ضعف و کم و کیف آن، بیان‌گر اوضاع و احوال و ویژگی‌های گروه است. احساس فرد در این مراسم، احساس اجتماع و حالت عاطفی آن را نشان می‌دهد که فرد در برابر آن ادای تکلیف می‌کند. از نظر دورکیم، عزاداری و مناسک آن، تحت تأثیر علل غیرشخصی و بر اثر نحوه تلقی اخلاقی گروه تعیین می‌شود.

به‌زعم دورکیم، وقتی انسان‌ها جمع می‌شوند و وقتی زندگی مشترکی دارند، از پیوندشان قدرت استثنایی متراکمی پدید می‌آید که بر آن‌ها غلبه کرده، به هیجان‌شان می‌آورد و ندای حیاتی‌شان را به درجه‌ای می‌رساند که پیش‌ازاین در زندگی خصوصی‌شان وجود نداشته است. شاخصه مذهب از دید وی، تأثیر حرکت‌زایی بر وجدان انسان‌ها دارد. از این جهت نیز دیدگاه دورکیم، به‌خوبی تبیین‌کننده علل توجه ویژه شیعیان به برپایی منظم و همیشگی مناسک عزاداری عاشورا در طول تاریخ به‌عنوان ابزار قدرتمند ایجاد هم‌بستگی در میان آن‌هاست. مبتنی بر این رهیافت کارکردگرایانه، پژوهش حاضر، توجه خود را به کارکردهای مناسکی عاشورا بر فرهنگ جامعه به‌عنوان یکی از عناصر قدرت نرم معطوف ساخته است.

۲-۲. قدرت نرم

مفهوم تازه قدرت در اندیشه جوزف نای از جایی سرچشمه می‌گیرد که او آن را توانایی تغییر رفتار در برابر توانایی انجام کار با اجبار کنندگی می‌داند. وی معتقد است که در آینده، قدرت از آن کسی است که بتواند در رفتار دیگر بازیگران توانایی ایجاد تغییرات دلخواه خودش را ایجاد کند و از اجبار کنندگی عریان دور باشد. بنابراین نای معتقد است که اثبات قدرت در گرو منابع قدرت نیست، بلکه در توانایی تغییر رفتار دولت‌های دیگر است (نای، ۱۳۸۲: ۳۶۵). در اندیشه نای، قدرت نرم چهره‌ای نرم افزارانه و جذاب دارد. این چهره از قدرت در مقابل رفتار تحکم‌آمیز قدرت قرار دارد که می‌توان آن را قدرت جذب‌کنندگی

قدرت نرم نامید (نای، ۱۳۸۷: ۲۷۵). بنابراین قدرت نرم، عبارت است از توان اثرگذاری بر دیگران از طریق اهرم‌های تعیین چارچوبی مشخص برای برنامه کار، ایجاد رغبت و جاذبه مثبت در راستای کسب نتایج دلخواه (نای، ۱۳۹۲: ۴۷). نای معتقد است قدرت نرم روشی است برای رسیدن به نتایج دلخواه بدون تهدید و تشویق آشکار و محسوس. نگاه نای به مفهوم نرم افزارانه قدرت نگاهی مبتنی بر جذب و اغواگری است. نتیجه اغواگری فرهنگی، سیاست خارجی موفق و در نهایت کسب مطلوبیت‌ها در حوزه‌های مختلف است.

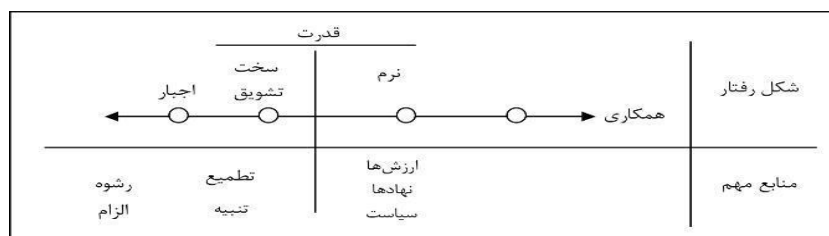
از دید نای منابع قدرت نرم هر کشوری تا حد زیادی ریشه در سه منبع بنیادین دارد: فرهنگ، ارزش‌های سیاسی و سیاست خارجی (نای، ۱۳۹۲: ۱۲۲). در حقیقت این سه منبع غیرمادی و نامحسوس در مقابل منابع مادی و محسوس قدرت سخت از جمله ابزار و ادوات نظامی قرار می‌گیرند. این سه منبع اصلی می‌توانند به کشورها برای رسیدن به اهداف مطلوب خود در سطح بین‌المللی کمک کرده و هر کشوری که سطحی مناسب از این ابعاد را در اختیار داشته باشد، به نحو مطلوبی می‌تواند در برابر جریان‌ها و تهدیداتی از جنس نرم مقاومت کند و علاوه بر آن به بازتولید قدرت به‌ویژه از جنس نرم بپردازد (سوری فرلیوند و رشیدی، ۱۳۹۰: ۷). از منظر نای در صورتی این سه عنصر می‌توانند منابع تولیدکننده قدرت نرم برای کشورها باشند که دارای ویژگی‌هایی خاص باشند. یعنی فرهنگ باید دارای گزاره‌هایی جذاب و قابل‌پذیرش برای مردمان دیگر کشورها و با فرهنگ‌های متفاوت باشد. برای ارزش‌های سیاسی باید هم در داخل و هم در خارج از کشور وفادارانی پر و پا قرص برای عمل به آنها وجود داشته باشند و سیاست خارجی هم باید موردپذیرش دیگر کشورها قرار گرفته و دارای منبع مشروعیت بخش که همان قانونی بودن است، باشد. این سه عنصر باید قدرت اغواکنندگی را در خود داشته باشند تا دیگران را ترغیب به پذیرش از سوی خود کنند.

نمودار شماره (۱) مفهوم و کارکرد قدرت نرم جوزف نای

قدرت نرم، از اهمیت والایی برای بقا و استمرار نظام‌های مردم‌سالار، در مقایسه با نظام‌های اقتدارگرا و استبدادی، برخوردار است. جمهوری اسلامی ایران نیز به‌عنوان یک نظام مردم‌سالار دینی، می‌تواند از افزایش مؤلفه‌ها و منابع قدرت نرم خود برای حفظ و بقای نظام بهره‌مند گردد؛ با افزایش قدرت نرم می‌توان ضمن توانایی بر افکار، اذهان و قلوب ملت، به هم‌افزایی و ذخیره‌سازی قدرت سخت و نیمه سخت در مواقع بحرانی دست یافت. بر این اساس، با شناخت منابع قدرت نرم و افزایش مؤلفه‌های آن می‌توان به مقابله با تهدیدات نرم پرداخت (هرسیچ، ۱۳۹۰: ۱۳۸). قدرت نرم در گفتمان اسلامی، بر آیندی از چهره مثبت و لطیف قدرت است و منشأ آن خداوند می‌باشد؛ و به همین دلیل، مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن نیز افزون بر عناصر مادی، شامل جنبه‌های الهی و معنوی است. قدرت نرم اسلامی، شامل مؤلفه‌های فرهنگ (جهاد، شهادت، معنویت و تعقل)، ارزش‌های سیاسی (ولایت‌پذیری، همکاری، تعامل و عدالت) و مطلوبیت‌های سیاست خارجی (دعوت، کمک به مستضعفان جهان و همکاری سازنده و...) می‌گردد (پورا احمدی و جعفری پناه، ۱۳۹۱: ۱۶-۱۷) که این مجموعه مؤلفه‌ها را می‌توان در فرهنگ عاشورا مشاهده کرد. نقطه افتراق اصلی میان قدرت در اسلام و غرب، دین به‌مثابه منشأ و منبع قدرت است؛ به این معنا که دین در گفتمان غربی قدرت، نقشی ابزاری ایفا می‌کند؛ ولی در اسلام و جمهوری اسلامی ایران، اسلام و ارزش‌های الهی قلب گفتمان قدرت شمرده می‌شوند (قربی، ۱۳۹۰: ۱۷). فرهنگ مذهبی تشیع و آیین‌ها و مناسک آن مانند عاشورا و اربعین در ایران یکی از پایه‌های اساسی علت وجودی دولت-ملت ایران معاصر به شمار می‌آید و آیین‌های ملی و مذهبی و حضور مردم در این آیین‌ها و مناسک به‌عنوان ظرفیتی برای قدرت نرم، وحدت ملی و تجدید پیمان با انقلاب اسلامی به حساب می‌آید.

نمودار (۲): کارکرد قدرت نرم در برابر کارکرد قدرت سخت

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ جهت‌گیری یک پژوهش کاربردی است؛ از لحاظ هدف، توصیفی، و از لحاظ ماهیت، علی است. برای جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و اسنادی استفاده شده است. ابتدا مطالعات و داده‌های مربوط به بخش ادبیات و مبانی نظری تحقیق از میان کتاب‌ها، تحقیقات، مقالات، اجلاس‌ها، اسناد دولتی و سندهای راهبردی استخراج و تبیین شد. همچنین از این روش برای جمع‌آوری اطلاعات پیرامون منابع قدرت نرم و فرهنگ عاشورا خصوصاً در مطالعات اولیه منابع استفاده شد برای این منظور کتب، مقاله‌ها، بانک‌های اطلاعاتی، سایت‌های خبری، خبرگزاری‌ها، بولتن‌های ویژه و تمامی منابعی که بتوانند ما را یاری رسانند، مورد توجه قرار گرفت.

۴. قدرت نرم و فرهنگ

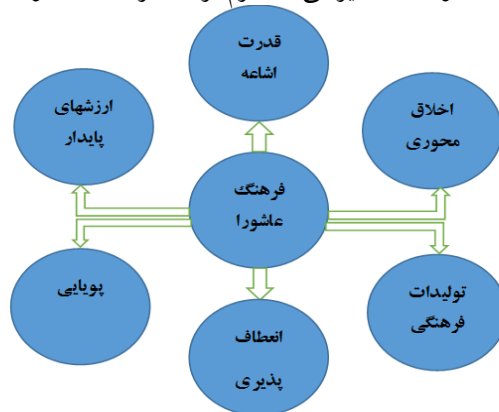
نای معتقد است وقتی فرهنگ یک کشور ارزش‌های جهانی را شامل شوند و بنیاد سیاست‌های آن را علایق و ارزش‌های مشترک جهانی تشکیل دهند، احتمال اینکه نتایج مطلوب تحصیل شود، افزایش می‌یابد (نای، ۱۳۸۹: ۵۲). بررسی‌ها حکایت از اهمیت فرهنگ و مطالعات فرهنگی در حوزه سیاست و اجتماع دارد و این امر تأثیر فرهنگ بر شاکله رفتاری بشر را دوچندان می‌کند، چرا که همه انسان‌ها زندگی را بر پایه مبانی فکری و ارزشی‌گرینش می‌کنند و برای بقا و دوام آن تلاش نموده و به راحتی تغییرات را نمی‌پذیرند (کوئن، ۱۳۷۲: ۵۹).

کاملاً واضح و مبرهن است که نتایج استفاده از قدرت نرم برخلاف قدرت سخت و به‌خصوص از نوع فرهنگی آن، در درازمدت به بار خواهد نشست و صبوری بسیاری را از سوی دولتمردان می‌طلبد چرا که به باور نای برخلاف اهرم‌های سیاست‌گذاری که در دست دولت است، فرهنگ و ارزش‌ها ریشه در جوامع مدنی دارند (نای، ۱۳۹۲: ۱۲۲). بنابراین توسعه جامعه مدنی و تقویت ارزش‌های فرهنگی، ملی و میهنی باعث بالارفتن روحیه ملی و حس اعتماد ملی برای به‌کارگیری قدرت نرم خواهد شد. علاوه بر آنکه آگاهی مردم از نقش خود در ایجاد و اعمال قدرت نرم فرهنگی، ضریب اطمینان صحت عمل آن را به‌شدت بالا خواهد برد. هر یک از جذابیت‌های فرهنگی از سوی کشورها در صورتی که دارای جذابیت منطقه‌ای و بین‌المللی باشند می‌توانند در یک فضای گفتمانی توجه دیگران را به خود جلب کنند. وارد شدن دیگران به فضای گفتمانی جذاب مبتنی بر فرهنگ یک کشور، آن کشور را به فضایی رؤیایی برای رسیدن به اهداف خود بدون توسل به زور و خشونت و

صرفاً با توسل به ایجاد جذابیت‌های فرهنگی تبدیل می‌کند. غنای فرهنگی در این زمینه بسیار مهم است چرا که فرهنگ‌های منسوخ به فراموشی سپرده شده و جایی در این کارزار ندارند و فرهنگ‌هایی مانند فرهنگ عاشورا موفق و مورد توجه هستند که علاوه بر زنده و پویا بودن، دارای عناصری قابل توجه از جذابیت بوده و دیگران را به خود می‌خوانند.

مهم‌ترین کارکرد قدرت نرم را در حوزه فرهنگی می‌توان مشاهده نمود چرا که در این حوزه تولید جذابیت به منظور اقناع‌سازی و تأثیرگذاری فرهنگی صورت می‌گیرد و دیگر بخش‌ها را تحت تأثیر و نفوذ خود قرار می‌دهد بنابراین قدرت نرم با منابع نامحسوس مثل فرهنگ ارتباط دارد (پور احمدی، ۱۳۸۹: ۲۹۷-۲۹۶). از نظر تعدادی از اندیشمندان، برخی از فرهنگ‌ها به علت داشتن ویژگی‌های غنی و برتر بیش از فرهنگ‌های دیگر به منبعی برای قدرت نرم کشورها تبدیل می‌شوند (الیاسی، ۱۳۸۹: ۱۵۴). آنان برخی از آن ویژگی‌ها را برشمرده‌اند. در نمودار زیر می‌توان این ویژگی‌ها و کارکردها را در بسته فرهنگ عاشورا مشاهده کرد.

نمودار (۳): ویژگی‌های نرم‌افزاری فرهنگ عاشورا

۵- کارکرد مراسم آیینی و مناسک

مراسم آیینی وسیله اجرایی آموزه‌ها و دستوره‌های دینی و مذهبی در هر جامعه‌ای است و از آنجاکه این دستورها اغلب شامل آموزه‌های اخلاقی و تعدیل‌کننده افراط و تفریط‌های رفتاری برای اعضای جامعه است، می‌توان به روشنی به ارتباط مستقیم مراسم آیینی با ارزش‌های اخلاقی پی برد، به طوری که در بیشتر موارد، نمونه‌های آرمانی و متعالی اخلاقی افراد هر جامعه، هنگام برگزاری مراسم آیینی آنها مشاهده می‌شود. عشق به دین و میهن،

سرزنش بدی و شرارت، نکوهش بیدادگری و ستم، ایثار و شهادت ... نمونه‌هایی از ارزش‌های اخلاقی است که از طریق مراسم آیینی منتقل می‌شود (عابدی، ۱۳۸۷: ۲۷) گرد هم آوردن مردم در فواصل زمانی منظم و حفظ خطوط ارتباط و همکاری آنها، یکی از مهم‌ترین کارکردهای مراسم آیینی به شمار می‌آید که از طریق یکپارچه‌سازی جامعه، باعث اعتبار بخشیدن به وضع موجود و درنهایت، ثبات اجتماعی در سطح جامعه می‌شود. فراهم آوردن زمینه تقویت و تأیید دوباره پایبندی جامعه به برخی ارزش‌ها و باورداشتهای خاص که ممکن است فراموش یا کم‌رنگ شده باشد، کاهش کشمکش‌های اجتماعی بین اعضای جامعه، تحکیم نظارت اجتماعی از طریق نهادهای مدنی و سازمان‌ها و تشکل‌های غیردولتی و گروه‌های نخبگان و آگاهان، انتقال غیرمستقیم ارزش‌ها و آداب و رسوم از نسلی به نسل دیگر، در جریان برگزاری مراسم کارکردهای دیگر آیین‌ها و مراسم آیینی است. در زیر به برخی از کارکردها و ویژگی‌های مراسم آیینی و مناسک اشاره می‌گردد.

۱-۵. تنوع و تداول

ایرانیان از زمان پذیرش اسلام، مناسک دینی، مانند نماز و روزه را انجام می‌دادند و سپس با پذیرش مذهب شیعه مراسم خاصی را که با اعتقادات شیعی همخوانی داشت، به مجموعه هنجارها، ارزش‌ها، مراسم و مناسک متناسب با آن افزودند. از آن زمان تاکنون این مناسک با دگرگونی که ممکن بود برای هر هنجار یا رفتار فرهنگی اتفاق بیفتد، در فرهنگ ایرانی جریان داشته و از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. تنوع و تداول و وسعت مراسم و مناسک در نظام فرهنگی ما به اندازه‌ای است که می‌توان گفت کمتر کنشی به اندازه کنش‌های دینی در نظام فرهنگی ما وسعت و تداول دارد. (قبادی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵)

۲-۵. پویایی و تأثیرگذاری فرازمانی و فرامکانی مراسم و مناسک

ویژگی دیگری که مطالعه و بررسی مراسم و مناسک در حیات فرهنگی ایرانیان دارد، تأثیر و نقش فرازمانی و فرامکانی آن است. تأثیرگذاری و هنجار آفرینی مراسم و مناسک، به‌عنوان واقعیت‌های زنده اجتماعی محدود و متوقف به زمان و مکان خاصی نیست. به‌عبارت‌دیگر، آثار فردی و اجتماعی و پایبندی‌هایی را که مراسم و مناسک در قالب پاداش و تنبیه برای انسان‌ها آماده می‌کند، برای همه دوره‌های زمانی است. (کل یوم عاشورا و کل الأرض کربلا).

۳-۵. پیوند و ارتباط مراسم و مناسک دینی با نظام اعتقادات دینی

در ایمان ابراهیمی، دین از دو رکن اساسی باورها و اعمال تشکیل می‌شود. که میان این دو، پیوند و ارتباط تنگاتنگی برقرار شده است؛ چراکه در ایمان ابراهیمی بین جنبه نظری دین و جنبه عملی ارتباط دوسویه‌ای وجود دارد. انسان دیندار در قلمرو ادیان ابراهیمی، زندگانی پیامبران الهی را نمونه و مصداق آرمان ایمان به شمار می‌آورد و دینداران، آن ایده را به گونه‌ای عینی و ملموس پیگیری می‌کنند. بین اعتقادات دینی و عمل دینی، رابطه‌ای قوی برقرار است. نظام اعتقادات دینی مبنای عمل دینی واقع می‌شود و حتی می‌توان معقولیت نظام اعتقادات دینی را از لحاظ عمل و سلوک دینی ارزیابی کرد. مراسم و مناسک، وسیله‌ای متناسب برای رسیدن به هدف اصلی دین است (نراقی، ۱۳۸۶: ۲) با توجه به مباحث مطرح شده می‌توان گفت که بررسی و مطالعه کارکردهای مراسم و مناسک و نیز شناخت شیوه‌های آن، از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد.

۶. مناسک و آیین‌های عاشورا

هر ملتی ایام و روزهای خاص و سنت‌ها و مراسم خاصی را به‌عنوان نماد و سمبل همبستگی دارد. این نمادها و سمبل‌ها از آن‌جهت که خود دارای روحی سیاسی و انقلابی هستند، عاملی برای بروز رفتارهای سیاسی بوده‌اند. از طرف دیگر، مقابله با این نمادها و سمبل‌ها توسط هیئت حاکمه موجب بروز واکنش‌هایی از طرف مردم شده است (ابوطالبی، ۱۳۸۷). یکی از مهم‌ترین نمادهای شیعه، نهضت عاشورا و مراسم عزاداری و سوگواری برای امام حسین (ع) است. علامه محمدتقی جعفری (ره) می‌نویسد: «از جمله آثار نهضت عاشورا عدم جواز مسامحه با مخالفین دین و ارزش‌های دینی به بهانه نبودن احساس قدرت می‌باشد. در حقیقت از این داستان نتیجه می‌گیریم که قدرت، احراز نمی‌خواهد، ناتوانی احراز می‌خواهد» (صمیمی، ۱۳۷۰، ۱۴۴۰). از این رو عاشورا به واسطه اینکه تنها واقعه‌ای است که طی آن یکی از ائمه معصومین (ع) همراه با یاران و بسیاری از اهل‌بیتش به شکلی خاص و منحصربه‌فرد که برانگیزاننده احساس و عواطف انسانی است به شهادت می‌رسند، جایگاهی ویژه و نمادین در فرهنگ تشیع می‌یابد و منشأ و مبدأ بسیاری از قیام‌ها و حرکت‌های انقلابی و خونین در تاریخ شیعه می‌گردد. تأکدها و سفارش‌های ائمه (ع) بر بزرگداشت یاد و خاطره حادثه عاشورا موجب گسترش فرهنگ عاشورا در میان شیعیان شده است. که با الهام از آنها شیعیان حرکت‌های انقلابی خود را سازمان داده‌اند. قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ دو روز پس از عاشورای سال ۱۳۸۳ ق به وجود آمد. بزرگ‌ترین رفراندوم برای حکومت اسلامی در روز

جلوه‌های الهام بخشی از انتظار ظهور و فرهنگ عاشورا را در پیروزی انقلاب اسلامی و حماسه آفرینی‌های هشت سال دفاع مقدس به وضوح می‌توان مشاهده نمود. فرهنگ جهاد حاصل از فرهنگ عاشورا نیز یکی از منابع قدرت نرم جامعه مؤمنان است. این فرهنگ، مولد و تولیدکننده قدرت و اقتدار فرهنگی بوده و روحیه، جسارت و اراده مبارزه در راه خدا، موجب برهم خوردن موازنه قدرت به نفع مؤمنان در این درگیری و رویارویی است (جوشقانی، ۱۳۸۹: ۲۳۱). فرهنگ شهادت نیز به عنوان یکی دیگر از تولیدات فرهنگ عاشورا دارای مشخصه‌ها و ویژگی‌هایی است که از دیگر فرهنگ‌ها و حتی فرهنگ مقاومت و پایداری دیگر کشورها متمایز و ویژه شده است (حسین پور پویان، ۱۳۸۷: ۲۶۱).

۸. اثربخشی و کارکرد آیین‌ها و مناسک عاشورا بر قدرت نرم انقلاب اسلامی

قدرت نرم فرهنگ شیعه بدون توجه به عقاید و نمادهای آن که پدیدآورنده ایدئولوژی مذهبی آن است بی‌معناست. تشیع، آموزه‌ها و نمادهایی دارد که با به حاشیه راندن قرائت‌های محافظه‌کارانه و به متن آوردن قرائت‌های انقلابی تبدیل به یک ایدئولوژی شده است (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۱۶۲). فرهنگ عاشورا در فرهنگ شیعه جایگاه بسیار والا و ارزشمندی دارد و در میان مسلمانان به‌ویژه شیعیان بیرق استقامت در راه دین است؛ از این رو یکی از اساسی‌ترین سنت‌های عاشورا در میان شیعیان گردهمایی‌های میلیونی و برگزاری راهپیمایی در این روز است. گردهمایی‌های میلیونی و برگزاری راهپیمایی، تجلی قدرت شیعیان در عصر جدید جهانی است. تجمعات و راهپیمایی در فرهنگ‌های مختلف یک حرکت انقلابی و سیاسی به شمار می‌آید؛ اما این تجمعات و راهپیمایی بیانگر زنده‌بودن ماجرای کربلا و عاشور است اربعین حسینی بزرگ‌ترین همایش اعتقادی انسانی بر روی کره زمین، اکنون در اختیار شیعیان است (پورامینی، ۱۳۹۲: ۷۵) که از نظر جمعیت شرکت‌کننده از کنگره عظیم حج که با حضور حداکثر چهار میلیون مسلمان برگزار می‌شود پیشی گرفته است و چند سالی است که جمعیتی پنج برابر حج تمتع، در زیارت عاشورا و اربعین گرد هم می‌آیند (زارع خورمیزی، ۱۳۹۲: ۳۰۹).

عاشورا می‌تواند به عنوان مرکز و ثقل مقدسی برای تجمع شیعیان از اقصی نقاط جهان موجب وحدت و یکپارچگی و تقویت روحیه جهاد و شهادت و ارتقاء قدرت نرم در بین شیعه شده و آرمان‌های شیعه را فارغ از قیدوبندهای قومی و منطقه‌ای در پیوند با ژئوپلیتیک شیعه محقق سازد. این گردهمایی‌های میلیونی و برگزاری راهپیمای معنوی عظیم، شکلی از اتحاد و یکپارچگی شیعیان را به وجود آورده است، به طوری که ایام محرم، عاشورا و اربعین

حسینی به روز جهانی وحدت مسلمانان در مقابل جریان‌های استکباری و تکفیری تبدیل شده است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲). نکته مهم این است که، هر سال بر جذابیت، تعداد شرکت‌کنندگان، تعداد کشورها و مذاهب دیگر نیز در این مراسم افزوده می‌شود؛ این امر باعث اتحاد و یک نماد صلح جهانی در بین مسلمانان و شیعیان تبدیل شده است و نقش گسترده‌ای بر قدرت نرم شیعیان و اتحاد و انسجام آنها داشته است. ظرفیت‌ها و کارکردهای عظیم این آیین‌ها دارای پیامدهای قدرتی، هویتی و اتحاد فراوان است که می‌تواند باعث ارتقاء قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران شود. برای شناخت کارکرد قدرت نرم فرهنگ عاشورا در زیر به تفکیک به جزئیات و ابعاد آن پرداخته می‌شود.

۱-۸. ابعاد و کارکرد قدرت نرم فرهنگ عاشورا

۱-۱-۸. امامت

«امامت» یکی از اصول مذهب تشیع و نقطه عطف فرهنگ عاشورا می‌باشد. امامت یعنی زمامداری جامعه اسلامی، اعتقاد شیعه به امام عادل و معصوم، در درون خود یک اصل انقلابی را می‌پرواند و آن اعتقاد به نامشروع بودن همه حکومت‌های غیر معصوم در زمان معصوم (ع) و غاصبانه بودن همه حکومت‌های غیر مأذون در دوران غیبت است. این اصل به صورت بالقوه، عنصری انقلابی است که در صورت فعلیت، می‌تواند حکومت‌های نامشروع را سرنگون و حکومت مطلوب را جایگزین کند (حسینیان، ۱۳۸۰: ۱۴)؛ بنابراین نظریه امامت شیعه بر مبنای وصایت و نصب بنیان نهاده شده و اصلی که از آن نشئت می‌گیرد (نفی و غیر مشروع بودن دیگر حکومت‌ها) موجب تداوم روحیه انقلابی و آمادگی نسبی شیعیان برای انقلاب در طول تاریخ شده است. و این موضوع را الوردی، نویسنده معروف سنی، کاملاً درک کرده است. او می‌گوید: «شیعه نخستین کسانی هستند که تفکر انقلابی و پرچم قیام را در اسلام بر ضد طغیان به دوش کشیدند و همواره نظریه‌های شیعه روح انقلاب را با خود همراه داشت. عقیده به «امامت» که شیعه بدان ایمان دارد، آنها را به انتقاد و اعتراض نسبت به هیئت‌های حاکم و بالاخره به جبهه‌گیری در برابر آنها وامی‌داشت و این حقیقت در سرتاسر تاریخ شیعه مشهود است. به عقیده آنها، هر حکومتی به هر شکل و در هر قالبی که باشد، غاصب و ظالم است. مگر آنکه امام معصوم (علیه‌السلام) یا نایب آن زمام حکومت را در دست گیرد. به همین دلیل بوده که شیعیان به‌طور مداوم، در قلب جریان انقلابی مستمر به سر می‌بردند؛ نه آرام می‌گرفتند و نه آنان را رها می‌کردند (حسینیان، ۱۳۸۰: ۱۸)؛ بنابراین

می توان گفت فرهنگ سیاسی عاشورا، فرهنگی امامت محور است که با الگوهای فرهنگی استبدادی و استعماری مخالف می باشد.

۲-۱-۸. فرهنگ، ایثار، مقاومت و شهادت

یکی از آثار جدی غلیان جمعی که در آن بنابه تعبیر دورکیم، شور و احساس درونی به اوج می رسد، امکان کانالیزه شدن یا به تعبیر جامعه شناختی آن، جامعه پذیر شدن افراد، براساس مبانی رویکردهایی است که اساس غلیان جمعی بر مبنای آن شکل می گیرد. افراد مانند مولکول های آب که در حال گرمادیدن، گرما و حرکت را به یکدیگر منتقل می کنند، شور و خروش را به یکدیگر انتقال می دهند؛ این شور و هیجان، نه تنها برای ایجاد بسیج توده ها، بسیار قدرت دارد، بلکه توانی بالا در تهییج احساسات یا حتی بر ساخت نگرشی خاص در افراد نیز دارد. در جریان غلیان جمعی که یکی از کارویژه های مناسک جمعی است، مفاهیمی که مناسک بر مبنای آنها شکل می گیرند، پررنگ تر، پرخروش تر و تأثیر گذارتر می شوند. مفاهیم، دارای بار قدسی و ماورایی می شوند و افراد، احساسی عمیق برای مواظبت از گروه و نیز ایمان و نگرش جمعی گروه پیدامی کنند؛ این وضعیت، از مفاهیم عرفی مانند ناسیونالیسم و احساس غلیانی که ایجاد می کند تا مفاهیم دینی که بازنمایی کننده شور دینی است، صادق است. از آنجاکه نوع وفات امام، از جنس شهادت (مرگی داوطلبانه، هدفمند و توأم با رنج بسیار در راه خدا) است، یکی از کارویژه های مناسک عزاداری به عنوان آیینی که به بازتولید حافظه جمعی تشیع می پردازد، بر ساخت و بازتولید احساس از خود گذشتگی برای تداوم مسیر حق در مبارزه با باطل است؛ در واقع، تأکید اصلی بر الگوبرداری از روش زندگی و حتی شهادت امامان به عنوان الگوهای کامل بشری است و راه رسیدن به رستگاری در هر دو جهان نیز، به طور صرف، از مجرای این تبعیت و الگوبرداری و پیروی صورت می گیرد؛ از این رو، نه تنها منش زندگی، بلکه حتی نحوه مرگ (مرگی که فقط مختص برگزیدگان الهی است) نیز الگوبرداری می شود؛ تأکید بر شهادت طلبی یکی از کارویژه هایی است که در این اثنا به صورت مداوم بازتولید می شود. فرانسیس فوکویاما می گوید: «شیعه پرنده ایست که افق پروازش خیلی بالاتر از تیررس ماست. این پرنده دارای دو بال است، یک بال سرخ و بال دیگر سبز. بال سرخ شیعه ایثار و شهادت طلبی است، که ریشه در کربلا دارد و شیعه را فناپذیر کرده است» (ایزدی: ۱۳۸۷: ۸). اگر ملتی راه شهادت را انتخاب کند، هیچ موقع تن به اسارت و ضلالت نمی دهد. با توجه به این نوع نگاه امام

خمینی (ره) می‌فرماید: «منطق ملت ما منطق صدر اسلام است اگر بکشیم بهشت می‌رویم و اگر کشته بشویم به بهشت می‌رویم. این منطق شکست ندارد» (امام خمینی، ۱۳۷۰: ۳۱۴).

۳-۱-۸. استکبارستیزی و ضدیت با نظام سلطه

یکی از ارزش‌های مورد نظر شیعه، عدم پذیرش استکبار و سلطه کافران است؛ چنانکه در قرآن کریم آمده است: «لنيجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلا» (سوره نساء، آیه ۱۴۱) (رجبی، ۱۳۷۴: ۵۸). بنابراین شیعیان و مؤمنان نباید سلطه و استکبار کافران را بر خود بپذیرند بلکه باید در مقابل استکبار و سلطه کافرین بایستند و مقاومت کنند. چنانکه مقام معظم رهبری می‌فرماید: «در واقع، قیام امام حسین (ع) برای احیای روحیه مسئولیت‌پذیری و ظلم‌ستیزی بود» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۱۵۷). این عنصر یکی از عناصر مهم و نقش‌آفرین در فرهنگ سیاسی شیعه است که در زمانه‌ای مختلف، عامل بیگانه‌ستیزی و مقابله با استکبار توسط شیعیان بوده است. این بیگانه‌ستیزی در مواردی موجب مخالفت مردم با هیئت حاکمه بوده است (ابوطالبی، ۱۳۸۷). راهبرد ضدیت با نظام سلطه را باید انعکاس ارزش استقلال و مقاومت در رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران دانست. یعنی از آنجایی که در گفتمان انقلاب اسلامی اتخاذ موضع مستقل و ایستادگی در برابر بر قدرت‌های جهانی به مثابه یک ارزش تلقی می‌شود، بالطبع جمهوری اسلامی ایران نیز مسیر حرکت خود را در محیط بین‌المللی بر همین اساس ترسیم کرده است که خطوط کلی آن را می‌توان در قانون اساسی سراغ گرفت. برای مثال اصل دوم «نهی هرگونه ستمگری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه-پذیری» و اصل سوم «طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب» را مورد تأکید قرار داده است.

۴-۱-۸. امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر، جایگاه مهمی در فرهنگ عاشورا دارد. با بررسی آیات و روایات وارده، می‌توان به اهمیت و ضرورت این عنصر در فرهنگ سیاسی شیعه پی برد؛ چنان که امام حسین (ع) هدف از قیام خود علیه حکومت وقت را امر به معروف و نهی از منکر می‌داند. اصل امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه همگانی و متقابل دعوت به خیر که بر عهده همه مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت است، به سیستم، قدرت و توانایی می‌بخشد تا به صورت مداوم، سطح آگاهی‌های مردم، کارایی و قدرت کنترل آنها را تا آن حد بالا ببرد که قدرت به فساد کشیده نشود، طرز فکر و خواسته مردم از حدود حق و خیر تجاوز نکند و راه نفوذی برای منحرفان، قدرت‌طلبان و سودجویان باقی

نماند. به قول علامه فضل‌الله، امر به معروف و نهی از منکر، روش واقعی برای تغییر و اصلاح اجتماعی و برخورد با حالات انحرافی است که بر جامعه دینی و دولت اسلامی عارض می‌شود. این فریضه، به‌خوبی زمینه‌های مشارکت در قالب سیاسی افراد و نیروها را فراهم می‌کند (فضل‌الله، ۳۹: ۱۹۹۵).

۸-۱-۵. جهاد

از دیگر معتقدات و مبادی نظری فرهنگ عاشورا که به‌عنوان مبانی قوی اعتقادی برای تهییج روح انقلابی‌گری قابل بررسی است، موضوع «جهاد» است که در مذهب شیعه، به‌عنوان یکی از فروع دین مورد تأکید قرار گرفته. مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «پیغمبر اکرم (ص) از اولین لحظه بعثت، یک جهاد مرکب همه‌جانبه دشوار را آغاز کرد و بیست‌وسه سال در نهایت دشواری این جهاد را پیش برد. جهاد او در درون خود، جهاد با مردمی که از حقیقت هیچ ادراکی نداشتند و جهاد با آن فضای ظلمانی مطلق بود» (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۲۹). از دیدگاه مقام معظم رهبری، دو خطر اسلام را تهدید می‌کند: یکی خطر «دشمنان خارجی» و دیگری خطر «اضمحلال داخلی» که اسلام برای مقابله با این دو آفت، جهاد را قرار داده است (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۱: ۱۴۲). همین زمینه اعتقادی و ایمانی و سابقه و سرنوشت تاریخی، بستر مناسبی برای تقویت روح مبارزه و انقلابی‌گری در میان شیعه، به‌ویژه در دوران معاصر فراهم ساخته است. در واقع، جهاد با همه ابعاد و شرایط آن، از مؤلفه‌های اساسی فرهنگ عاشورا و پشتوانه قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران به‌شمار می‌رود (هنری لطیف پور، ۱۳۸۰: ۸۶-۸۵).

۸-۱-۶. عدالت‌خواهی و مبارزه با بی‌عدالتی

یکی دیگر از ارزش‌های موجود در فرهنگ عاشورا و فرهنگ سیاسی شیعه، که باعث ایجاد جذابیت، مطلوبیت و نفوذ در قلوب به‌عنوان ویژگی و کارکرد قدرت نرم می‌شود عدالت‌خواهی است. در تعاریف مختلفی که از عدل آمده است، آنچه به بحث ما مربوط می‌شود، مفهوم سیاسی اجتماعی عدل است. عدل به این معنا در مقابل ظلم قرار می‌گیرد. شهید مطهری یکی از انواع عدل را این‌گونه تعریف می‌کنند: «عدل عبارت است از رعایت حقوق افراد و اعطا کردن به هر ذی‌حق، حق او را. معنی حقیقی عدالت اجتماعی بشری، یعنی عدالتی که در قانون بشری باید رعایت شود و افراد بشر باید آن را محترم بشمارند، همین معنی است» (سولیوان، ۱۳۶۱). از نظر شیعه، احراز عدالت برای تصدی مسئولیت‌های اجتماعی مانند حکومت، امامت جمعه و جماعت، قضاوت و... لازم است. شیعیان، امامان

معصوم (ع) را بارزترین مصداق عدالت می‌دانند. پذیرش اصل عدل، همواره زمینه‌ساز حرکت‌های عدالت خواهانه در میان شیعیان بوده است.

هویت ایرانی دربرگیرنده مسئله عدل و عدالت است. اهمیت عدالت، به دلیل سابقه ایده و فکر عدل در هویت ایرانی است؛ به این معنی که ایرانیان باید شکل‌گیری هویت ملی خود را در طول تاریخ، در عدالت‌جویی خود جستجو کنند. کشور ایران شیعه و عدل از اصول دین اوست و راه ظهور عدل نیز از حاکمیت قانون و تساوی انسان‌ها در برابر آن می‌گذرد. عدل نه تنها از اصول دین، بلکه از اصول هویت ملی ایرانیان به حساب می‌آید.

عدالت، بیداد ستیزی، دادگری و برابری به‌عنوان چهار مفهوم تاریخی شیوه ایرانی اداره امور سیاسی جامعه، از جمله نیازهای واقعی جهان امروز قلمداد می‌شوند ایرانیان با سابقه درخشان خود در عرصه عدالت‌گستری اکنون با حرکت در مسیر مردم‌سالاری دینی و تبدیل این موضع به یک سنت، می‌توانند الگوی موفقیتی در ارائه مفاهیم و راهکارهای اجرایی گسترش دادگری و بیداد ستیزی در جهان تشنه عدل و عدالت باشند. نفوذ و محبوبیتی که از این طریق نصیب ایران خواهد شد، از جمله بزرگ‌ترین سرمایه‌های قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران خواهد بود.

۷-۱-۸. بازیابی هویت دینی و شیعی

هویت از یک سو بر همسانی و تشابه و از سوی دیگر بر تفاوت و تمایز دلالت می‌کند؛ بدین معنی که اعضای یک گروه درون مرز مشخص و بر اساس «شاخصه‌های هویتی» به‌نوعی با هم شباهت دارند. از سوی دیگر افراد در خارج از این محدوده و در فراسوی مرزهای نمادین از دیگر گروه‌ها متمایز و بر اساس ویژگی‌های اختصاصی و تفاوت با دیگران مشخص می‌شوند؛ به بیان دیگر در خارج از مرزها گروه به‌جای هویت با مفهوم هویت‌ها روبرو هستیم که ناشی از تفاوت و گاهی تقابل هویت‌ها است (دورکیم، ۱۳۹۳: ۷۸). برخی از کارشناسان اجتماعی هویت را از دیدگاه فردی و روان‌شناختی تحلیل کرده و برخی دیگر از بررسی هویت در قالب اجتماع دفاع می‌کنند و اصطلاح «هویت اجتماعی» را برای بیان ارتباط فرد و جامعه به کار می‌بندند. بنابراین تعریف از هویت خویش یک اصل بسیار مهم برای هر فردی است. از نقطه نظر روانشناسی جستجوی یک احساس واحد و یکپارچه از خود، آرمان‌ها و اهداف را روشن و رسیدن به آن را ممکن می‌نماید. خود هویتی فرد به میزان زیاد بر رفتار افراد تأثیرگذار بوده است (کیانی، اصفهانی، ۱۳۹۶: ۹). در اجتماع عظیم عاشورا و اربعین همسانی‌ها و اشتراک افراد حاضر از مناطق مختلف جهان یک احساس و

هویت مشترکی را میان حاضران پررنگ می‌کند چه بسا افراد در موطن خود کمتر با این حجم و تعداد از افراد دارای اندیشه و احساس و باور مشترک روبرو بوده‌اند. احساس لذت "ما" بودن و کثرت و پرشماری میان افراد متعلق به یک هویت در نهادینگی و تثبیت آن هویت کمک شایانی می‌کند. در فرهنگ عاشورا توجه به مسیر و مقصد احساس تعهد و باور نسبت به قیام سالار شهیدان زنده نگه‌داشتن یاد امام حسین (ع) به منزله احیاگر دین اسلام به تقویت هویت دینی و فرهنگ حسینی و حماسی کمک شایانی می‌کند.

۸-۱-۸. فرهنگ هنری عاشورا

از گذشته هنر بخشی از سنت‌های عزاداری شیعه بشمار می‌آید که در قالب شعر، مقتل خوانی، تعزیه، مصیبت‌نامه‌ها، پرده‌خوانی و... بکار گرفته می‌شد. ولی امروزه به نظر می‌رسد هم به دلیل نقش و کارکرد فزاینده هنر در زندگی جوامع و هم تنوع و قابلیت‌های ابزارها، امکانات توسعه یافته آن و رسانه‌های نوین، جوامع شیعی بیش‌ازپیش توانسته‌اند از وجوه مختلف هنر در سنت‌های عزاداری و انتقال پیام عاشورایی بهره‌گیرند. امروزه علاوه بر ادبیات عاشورایی که به زبان‌های مختلف به‌ویژه عربی، فارسی و انگلیسی و در قالب شعر، مرثیه، نوحه، رمان، داستان، مقاله و کتاب، ظهور یافته است، آیین و مناسک عاشورا تبدیل به رسانه تبلیغی در جهت معرفی و گسترش فرهنگ شیعی شده و رشته‌های هنری همانند نقاشی، صنعت سینما، رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی نیز امکان مناسبی را برای به نمایش درآوردن سنت‌های آئینی و مذهبی شیعه فراهم ساخته‌اند. علاوه بر رسانه‌های مربوط به جوامع شیعی، شبکه‌های خبری و تلویزیونی جهان نیز به پوشش خبری و رسانه‌ای مراسم عزاداری شیعیان در مناطق مختلف می‌پردازند و به جهانی‌سازی فرهنگ عاشورا و در نتیجه به افزایش جذابیت، رشد و توسعه قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران کمک می‌کنند.

۹. نتیجه‌گیری

در تبیین پدیده‌های دینی با استفاده از مدل کارکردی سعی می‌شود تا کارکردهای اجتماعی دین بازشناخته شود و متناسب با آن دلایل وجودی آن پدیده عنوان شود. به‌طور کلی، از دیدگاه کارکردگرایی، علت دوام و استمرار دین و مراسم دینی کارکردهایی است که برای اجتماع بشری دارد (توسلی، ۱۳۸۰). بنابراین، برای شناخت کارکردهای اجتماعی آیین‌ها و مناسک عاشورا می‌توان از این دیدگاه استفاده کرد. فرهنگ عاشورا کارکردهای متعددی برای جامعه ایرانی دارد یکی از مهم‌ترین کارکردهای این مراسم ایجاد همبستگی است. کارکرد تجانس، وحدت و انسجام بخشیدن به جامعه و اعضای گروه

اجتماعی را معمولاً دین و نظام‌های قانونی بر عهده داشته‌اند. علاوه بر این، مراسمی دینی چون عاشورا، از مهم‌ترین عوامل بازدارنده ناهنجاری‌هاست و الگویی برای انجام اعمال صواب قلمداد می‌شود. در واقع، عاشورا یک الگو است. الگویی که در آن مقابله یک دسته کوچک اما با ایمان بزرگ در مقابل ظلم و پایمردی ایشان تا مرز شهادت نشان داده شده است. از سویی دیگر، درحالی که صنعتی شدن و فرآیند مدرنیسم در غرب باعث جدایی انسان‌ها می‌شود، مراسم و آیین‌های مذهبی همچون عاشورا باعث پیوند بین نسل‌ها می‌شود و از دورافتادگی و جدایی انسان‌ها جلوگیری می‌کند. پیوستگی و استمرار فرهنگ به‌عنوان یکی از عناصر اساسی قدرت نرم، کارکرد دیگری است که این مراسم انجام می‌دهد، چرا که در این مراسم افراد متعلق به نسل‌های مختلف با یکدیگر در رابطه و تعامل قرار می‌گیرند. به‌طور کلی، می‌توان گفت که مهم‌ترین نقش فرهنگ عاشورا، وحدت‌آفرینی و ایجاد وفاق اجتماعی حول اصول و قواعدی است که جوهر و روح فرهنگ ایران اسلامی است و باعث ارتقاء قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران می‌گردد. جامعه‌پذیری، کاهش بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی، بازیابی هویت دینی، امید به آینده و... از جمله دیگر کارکردهای فرهنگ عاشورا است.

در ادبیات سیاسی بین‌المللی، مقوله تصویرسازی و قدرت نرم از اهمیت خاصی برخوردار است و برپایی تمدن نوین اسلامی در دوران معاصر با توجه به تهدید جهانی‌سازی فرهنگ غربی، نیاز به عناصر قدرت نرم و همگرایی میان فرهنگی امت اسلامی دارد. قدرت نرم که شامل قدرت ایدئولوژیک، فرهنگی و رسانه‌ای است، در راستای کسب اعتبار در افکار عمومی داخلی و خارجی، تأثیرگذاری غیرمستقیم بر دیگران و اراده دیگران را تابع خویش ساختن، تلاش می‌کند. فرهنگ عاشورا با آموزه‌های جذاب خود که مبتنی بر فطرت حق‌گرایانه انسانی است، در راستای ساخت تمدن نوین اسلامی، قابلیت این را دارد که با همگرایی و انسجام مسلمانان به یک قدرت نرم تأثیرگذار منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شود.

منابع و مآخذ:

- اسپوزیتو، جان ال (۱۳۸۲)، «رویکرد اسلامی در فرایندهای حکومت»، مترجم: مهدی حجت، **پگاه حوزه**، ش ۱۲۲
- امام خامنه‌ای (۱۳۹۱)، **انسان ۲۵۰ ساله**، (بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی مبارزاتی ائمه معصومین علیهم السلام)، تهران، چاپ منصوری.
- امام خمینی، روح ... (۱۳۸۷)، **صحیفه امام**. تهران: مؤسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی.
- یوراحمدی، حسین (۱۳۸۹)، **قدرت نرم و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران**. قم، بوستان کتاب.
- یورامینی، محمدامین (۱۳۹۳)، «جایگاه زیارت اربعین در متون حدیثی و فقهی»، **مجله فرهنگ زیارت**، قم: حوزه علمیه قم. سال پنجم، تابستان و پاییز، شماره ۱۹ و ۲۰.
- توسلی، غلام عباس (۱۳۸۰)، **جامعه‌شناسی دینی**، تهران: سخن.
- جعفری پناه، مهدی (۱۳۹۱)، «قدرت نرم از دیدگاه اسلام و کاربرد مؤلفه‌های آن در جمهوری اسلامی ایران»، **مطالعات قدرت نرم**، س ۲، ش ۶، تابستان.
- جوشقانی، حسین (۱۳۸۹)، **جنگ نرم از دیدگاه قرآن**. تهران: نشر ساقی.
- حسینی، مهدی (۱۳۸۸)، «بررسی رابطه فرهنگ سیاسی شیعه و پیروزی انقلاب اسلامی»، **فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی**، شماره ۱۷
- حسین پورپویان، رضا (۱۳۸۷)، **بسیج و کاربرد قدرت نرم در دوران هشت سال دفاع مقدس**. جلد ۳، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج.
- حسینی جلالی، سید محمد رضا (۱۳۹۳)، «نقش اربعین در احیاء یاد عاشورا و گسترش نهضت امام حسین (ع)»، **مجله فرهنگ زیارت**، سال پنجم، تابستان و پاییز، شماره ۱۹ و ۲۰.
- حسینی، حسین (۱۳۸۱)، **رهبری و انقلاب: نقش امام خمینی در انقلاب اسلامی**. چاپ اول. تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- دور کیم، امیل (۱۳۸۳)، «**صور ابتدایی حیات دینی**»، ترجمه نادر سالارزاده، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- دور کیم، امیل (۱۳۹۳)، «**قواعد روش جامعه‌شناسی**»، ترجمه دکتر علی محمد کاردان، تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- رجبی، محمدحسن (۱۳۷۴)، **زندگی سیاسی امام خمینی**، تهران، قیله.
- زارع خورمیزی، محمد رضا (۱۳۹۲)، «اربعین‌های خونین»، **مجموعه مقالات اربعین**، جمع‌آوری شده توسط جمعی از نویسندگان، قم: پژوهشکده حج و زیارت، ۲۱، ۳۲۹-۳۰۳.
- سسوری قریونند، حسین و رشیدی، مهدی (۱۳۹۰)، «بررسی نظری مفهوم قدرت نرم و منابع آن در ایران»، **فصلنامه امنیت نرم**، سال اول، شماره اول.
- سسولویان، ویلیام (۱۳۶۱)، **مأموریت در ایران**، ترجمه محمود مشرفی، تهران، نشر هفته.
- عابدی، حمید (۱۳۸۵)، «سبک زندگی»، **مجله حوزه**، خرداد و تیر، شماره ۲۹.
- صمیمی، مینو (۱۳۷۰)، **پشت پرده تخت طاووس**، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران، انتشارات اطلاعات.
- فضل الله، محمدحسین (۱۹۹۵)، **تأملات فی الفکر السیاسی الاسلامی**، بیروت، موسسه دراسات الاسلامیه.
- قبادی، علیرضا، علی پور، پروین (۱۳۹۱)، «تحلیل کارکردی مراسم و مناسک دینی»، **فصلنامه اسلام و علوم اجتماعی**، ۴(۸)، ۷۳-۹۱.
- قریبی، سید محمدجواد (۱۳۹۰)، «درآمدی بر قدرت نرم»، **عملیات روانی**، س ۸، ش ۸، تابستان.
- کرایب، یان (۱۳۷۸)، **نظریه‌های اجتماعی مدرن از پارسونز تا هابرماس**، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر آگاه.
- کوفن، بروس (۱۳۷۲)، **مبانی جامعه‌شناسی**، ترجمه توسلی و فاضل، تهران، نشر اقبال.
- کیانی، امیران، سمعی اصفهانی، علیرضا (۱۳۹۶)، بررسی نقش و کارکرد نمادهای مناسکی در همبستگی ملی در جمهوری اسلامی ایران. **رهیافت انقلاب اسلامی**، ۱۱(۴۱)، ۵۱-۷۰.
- کیوی، ریمون، لوک وان کامپنهود (۱۳۸۴)، **روش تحقیق در علوم اجتماعی**، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: توتیا.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۰)، «**جنرافیای سیاسی و سیاست جنرافیایی**»، ویراست دوم، تهران: انتشارات سمت، چاپ چهارم.
- محمد رضا تاجیک (۱۳۷۸)، «**میشل فوکو و انقلاب اسلامی**»، تهران، دانش و پژوهش ایران.
- محمدی، حمیدرضا؛ سلیم نژاد ندیمه؛ احمدی، ابراهیم (۱۳۹۶)، «بازتعریفی از ژئوپلیتیک شیعه (با تأکید بر راه‌پیمایی اربعین)»، **ن شویه: جنرافیا**، دوره ۱۵ (دوره جدید)، شماره ۵۲.
- تنای، جوزف (۱۳۸۲)، «قدرت نرم، سیاست خارجی»، ترجمه حسینی مقدم، **فصلنامه راهبرد**، شماره ۲۹.
- تنای، جوزف (۱۳۸۳)، «**کاربرد قدرت نرم**»، ترجمه محسن روحانی؛ تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- تنای، جوزف (۱۳۸۷)، **قدرت در عصر اطلاعات: از واقع‌گرایی تا جهانی شدن**، ترجمه سعید میرترابی
- تنای، جوزف (۱۳۸۹)، **قدرت نرم ابزارهای موفقیت در سیاست بین الملل**، ترجمه سید محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری، تهران: امام صادق (ع).
- تنای، جوزف (۱۳۹۰)، «گفتگوی اینترنتی با جوزف نای مبدع نظریه قدرت نرم»، **ماهنامه روابط فرهنگی**، سال اول، ش ۴.
- تنای، جوزف (۱۳۹۲)، **آینده قدرت**، ترجمه احمد عزیزی، تهران: نشر نی.
- هاشمی مطهر، سیدمحمد؛ عودی، ستار (۱۳۹۷)، خوانش سیاسی تعزیه در انقلاب اسلامی. **رهیافت انقلاب اسلامی**، ۱۲(۴۵)، ۱۳۷-۱۵۷.
- هرسبیج، حسین (۱۳۹۰)، «تجزیه و تحلیل ویژگی‌های، مبانی و مؤلفه‌های قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، **فصلنامه مطالعات قدرت نرم**، سال اول، پیش‌شماره سوم.
- هنری لطیف پور، یادلله (۱۳۸۰)، **فرهنگ سیاسی شیعه و انقلاب اسلامی ۱۳۴۲**، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی

- الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۹)، **مقدمه‌ای بر ماهیت، ابعاد و مبانی قدرت نرم**، تهران، نشر ساقی.
- منابع اینترنتی**
- ابوطالبی، مهدی (۱۳۷۸)، **نقش فرهنگ سیاسی شیعه در وقوع انقلاب اسلامی ایران**، قابل دسترسی در سایت:
-<http://prof.iki.ac.ir/abutalebi/?p=110>.